

DANSK BIBLIOTEKSHISTORISK SELSKAB

BIBLIOTEKS
HISTORIE

7

KØBENHAVN

2005

Bibliotekshistorie 7

Udgivet af Dansk Bibliotekshistorisk Selskab

Redaktion: Steen Bille Larsen under medvirken af Ole Harbo og
Jørgen Svane-Mikkelsen

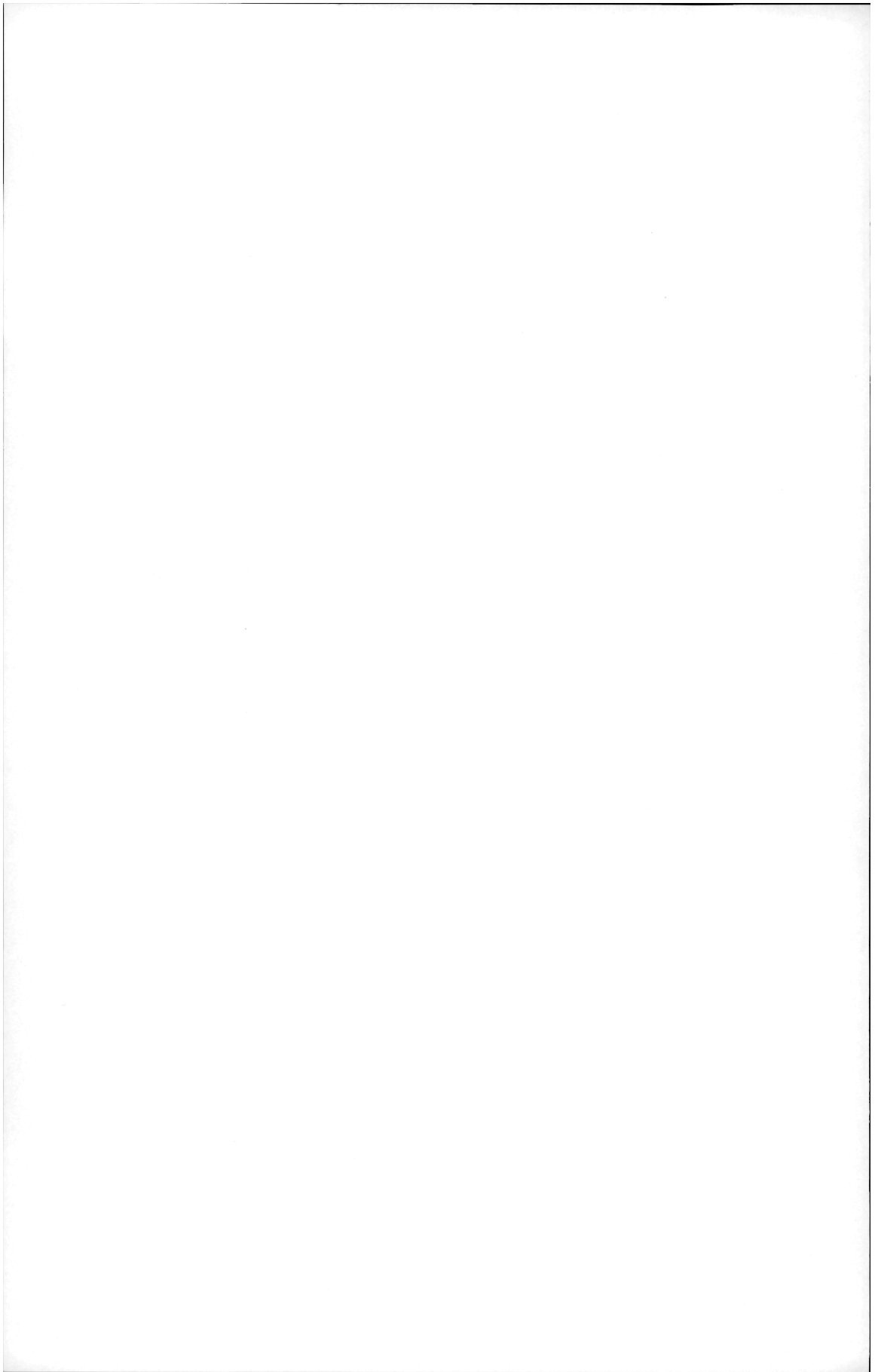
© Dansk Bibliotekshistorisk Selskab 2005

ISSN 0109-923X

Sats og tryk
Handy-Print A/S, Skive

Indhold

Universitetsbiblioteket i Göttingen, oplysningstidens mønsterbibliotek En beskrivelse af dets udvikling i pionertiden Af <i>Sigrid Schacht</i>	5
Bibliotekstilbud i København før de kommunale folkebiblioteker Lejebiblioteker, klub- og foreningsbiblioteker samt folkebiblioteker ca. 1850-1885 Af <i>Kirsten Mosolff</i>	25
"Bibliotekssagen trænger til Organisation" Folkebibliotekerne i Danmark 1880-1920 Af <i>Laura Skouvig</i>	73
Tre efterreformatoriske katolske biblioteker i København indtil 1962 Af <i>Helge Clausen</i>	110
"Biblioteket som musikkens skatkammer" Aspekter på et bibliotekarisk uddannelsesforløb Af <i>Bent Christiansen</i>	170
Dansk Bibliotekshistorisk Selskab Styrelsens beretning 2002-2003	199

Universitetsbiblioteket i Göttingen, oplysningstidens mønsterbibliotek

En beskrivelse af dets udvikling i pionertiden

Af Sigrid Schacht

Universitetsinstitutionens grundlæggelse

Grundlæggeren af Göttingens Universitet, kong Georg 2. af England, var født kurfyrste af Hannover. Den engelske trone arvede han efter sin far, der som den første hannoveraner blev britisk regent. Personalunionen mellem Hannover og Storbritannien varede fra 1714–1837. Da Georg 2. i 1733 udstedte en forordning om oprettelse af et universitet i sit tyske kurfyrstendømme, lagde han grunden til et videnskabeligt samfund, hvis virksomhed skulle få en betydning, der rakte langt ud over stedet og øjeblikket.

Kongens handling skyldtes først og fremmest ønsket om, at Hannover skulle kunne hævde sig ved siden af sine store naboer, Prøjsen og Sachsen. Tanken om at stifte et universitet var sandsynligvis blevet ham indgivet af hans dronning, Caroline, der som ung ved hoffet i Berlin havde truffet Leibniz og var blevet så stærkt påvirket af denne store oplysningsfilosofs idéer, at hun yndede at kalde sig hans elev. Formodentlig var det hende bekendt, at Leibniz havde gjort sig til talsmand for oprettelse af et akademi for unge adelsmænd i Hannover, en tanke der ikke vandt gehør i hans levetid, men siden betragtedes som den første inspiration til planlægningen af det nye hannoveranske universitet.

Sigrid Schacht (1925-1999) var cand.mag. og lektor ved Danmarks Biblioteksskole, København. Artiklen blev oprindeligt skrevet som internt undervisningsmateriale ved biblioteksskolen.

Overraskende blev dettes hjemsted Göttingen, dengang en forfalden by, som var blevet ilde tilredt under 30-årskrigen og endnu - næsten hundrede år senere - langt fra havde overvundet følgerne af krigens ødelæggelser. Valget af Göttingen var bestemt af taktiske hensyn. Det var den hannoveranske regerings ønske at gøre det kommende universitet til et internationalt forskningscenter, og man håbede, at Göttingens beliggenhed midt i det Tyske Rige og samtidig i udkanten af den hannoveranske stat ville gøre byen tiltrækkende for lærere og studerende fra både ind- og udland.

Stænderforsamlingen bevilgede et beløb til etablering af universitetet, og Georg 2. bidrog med midler af sine indtægter fra forvaltningen af det sækulariserede klostergoods, men skænkede ikke nogen pengegave fra den britiske statskasse. Til forskel fra de fleste af samtidens tyske læreanstalter var universitetet i Göttingen helt uden medgift, og regeringen måtte derfor udrede alle fornødne midler til dets drift, hvorved det blev totalt afhængigt af staten.

Universitetet opkaldtes efter Georg 2.: die Georg-Augustus-Universität zu Göttingen, i daglig tale blot: die Georgia Augusta.

Universitetsadministrationen

Til universitetskurator (: økonomichef) udnævntes den ansete jurist, gehejmeråd Gerlach Adolph von Münchhausen, en kulturpersonlighed og igangsætter af usædvanligt format. Med levende interesse for sagen skaffede han sig indsigt i alle anliggender og lagde hele sin energi i at løse de mangfoldige problemer i forbindelse med universitetets grundlæggelse og udbygning.

De forventninger, man nærrede til hans administration, blev ikke skuffede: hans embedsperiode, der varede til hans død i 1770, blev lykkebringende for institutionen gennem flere generationer. Både samtidens og eftertidens historikere har betegnet Münchhausen som den egentlige skaber og formgiver af universitetet i Göttingen. Dettets første kronikør, Johann Stephan Pütter, skrev i 1765, at "den uvurderlige lykke er blevet det til del, i 30-årsalderen stadig at nyde godt af den utrættelige, kloge og indsigtfulde faderlige omsorg, som vises det af dets første plejefar, Hans

Excellence, gehejmeråd og kammerpræsident Gerlach Adolph Friherre von Münchhausen” (7, bd.1, s. 14).

Opfyldt af ambitioner på universitetets vegne gik Münchhausen i gang med ansættelse af akademiske lærere. Professorstillingerne søgte han at besætte med personligheder, der allerede havde erhvervet sig et navn i den lærde verden. Ved tilbud om høje lønninger håbede han at kunne tiltrække erfarne forskere fra andre universiteter. Ikke alene ville disse i Göttingen få gode materielle kår, men – hvad der var lige så tillokkende og i 1700-tallet usædvanligt – de ville her kunne dyrke deres forskning og undervisning uden at hæmmes af censurbestemmelser. Alligevel skuffedes hans forhåbninger i mange tilfælde, fordi de tyske regeringer skinsygt vogtede på deres egne universitetsfolk og lagde hindringer i vejen for dem, som ønskede at lade sig ansætte i Göttingen.

Ved sej udholdenhed fik Münchhausen dog i årenes løb knyttet en række store forskere til universitetet. To af disse, Johann Matthias Gesner og Christian Gottlob Heyne, begge klassiske filologer og banebrydende inden for nyhumanismen, ansattes med den klausul, at de ved siden af deres professorgerning skulle varetage ledelsen af universitetsbiblioteket. Begge kom til at danne epoke i bibliotekets historie, Gesner i årene 1734-61, Heyne i tidsrummet 1763-1812. Hovedvægten er i beskrivelsen lagt på pionertiden, dels fordi dens eksperimenterende virksomhed giver den en særlig fascination, dels fordi denne periode i den gængse bibliotekshistoriske litteratur er behandlet i korthed. Bibliotekets udvikling under Heynes ledelse, der ofte er skildret i detaljer, har af pladshensyn måttet fremstilles i oversigtsform.

Universitetsbibliotekets grundlæggelse

Som det i ældre tid var almindeligt, integreredes universitetsbiblioteket i den akademiske institution. Således blev Münchhausen også bibliotekets øverste administrator, et hverv som han udførte med al sin handlekraft og lærdomsbegejstring. Han forstod, at bøgerne var forskernes vigtigste arbejdsredskaber. Derfor gjorde han det til sit mål at skabe et bibliotek af så høj kvalitet, at det kunne virke som

drivkraft for forskningen og bidrage til at udbrede Göttingens ry som en videnskabernes højborg.

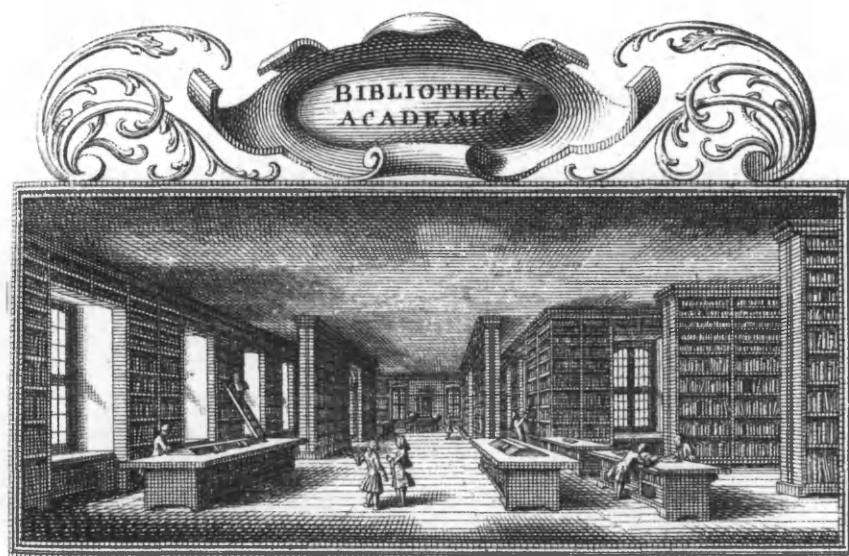
Til anlæggelse af biblioteket erhvervede man en universel kerne-samling på næsten 9.000 bind, i smuk og solid indbinding. Dens grundlægger var gehejmeråd Joachim Heinrich von Bülow, hvis efterkommere det lykkedes Münchhausen at overtale til at skænke deres arv til det bibliotek, der skulle opbygges. Desuden overtog man det i 1734 nedlagte lokale gymnasiums bogsamling på 700 bind og et par tusinde dubletter fra Det Kongelige Bibliotek i Hannover. Endelig indførte man pligtaflevering til biblioteket af alle Göttinger tryk. Således kom den samlede bogbestand endnu inden bibliotekets åbning til at omfatte næsten 12.000 bind, et imponerende tal, som først i århundredets slutning nåedes af en række andre tyske universitetsbiblioteker.

Sit første hjemsted fik biblioteket på anden etage i den såkaldte Paulinerkirche, den gamle klosterbygning, der havde huset gymnasiet. Pladsen var her så trang, at man ikke havde mulighed for at indrette en læsesal.

Universitetsbiblioteket under Gesners ledelse 1734-61

Johann Matthias Gesner

Gesner var i sin bedste alder, da han i 1734 blev udnævnt til professor i retorik ved Göttingens Universitet og samtidig til leder af dettes bibliotek. Han havde da allerede en lang karriere bag sig. Trods meget fattige kår i barndommen og i studentertiden i Jena havde han som kun 24-årig fået ansættelse som konrektor (:medrektor) ved gymnasiet i Weimar, hvor han tillige havde forestået det hertugelige bibliotek. I 1729 blev han rektor for latinskolen i Ansbach, og det følgende år for Thomasskolen i Leipzig. Skønt agtet og afholdt forlod han denne stilling som 43-årig, fordi skolegeringen i den grad lagde beslag på hans tid, at han ikke kunne se udvej for at dyrke sin videnskab. Hans ven og protegé, skolens berømte kantor, Johann Sebastian Bach, som Gesner havde skaffet mest mulig fritid til at dyrke sin kunst, komponerede i anledning af afskeden sit store juleoratorium.

Universitetsbiblioteket i Göttingen: Bibliothekssalen (Efter Pütter, 1765: 7, bd. 1, s. 207)

Uden tvivl var Gesner en meget vindende personlighed. Hans to biografer, Johann David Michaelis (6) og Johann August Ernesti (2), som begge havde kendt ham, og som - i overensstemmelse med daltidens skik - har affattet deres levnedsskildringer på latin, beskriver med forkærlighed hans væsen og virke med ordet *alacritas*: *livlighed*, *munterhed* og hans udseende og manerer med ordet *elegantia*: *smagfuldhed*. Ernesti beretter om det indtryk, han gjorde på en af bibliotekets engelske gæster, der efter at have talt med ham udbrød: "Aldrig har jeg mødt hans lige!" - "i den grad", tilføjer Ernesti, "stemte storheden i hans sind og hans omfattende viden overens med hans fremtræden" (2, s. 279).

*Biblioteksvirksomheden**Accessionering og accession*

Inden for bogkøb var Gesners arbejde indskrænket til komplettering af bibliotekets flerbindsværker og anskaffelse af specielle bøger, som ikke kunne erhverves af private. Herudover var han som professor forpligtet til at foreslå boganskaffelser inden for sit eget fag. Begrænsningen af hans arbejdsområde skyldtes, at hovedparten af bogkøbet var henlagt til Hannover, hvor Münchhausen selv førte opsyn med erhvervelserne.

Til at udføre det praktiske arbejde hermed havde han ansat den sidste bibliotekar ved Bülows bibliotek, Philipp August Schlüter. Dennes opgave bestod i at skaffe de af professorerne ønskede værker, når rekvisitionerne var godkendt af Münchhausen, samt ved stadigt gennemsyn af tyske og udenlandske kataloger at holde sig ajour med bogmarkedet og fremsætte forslag til yderligere anskaffelser – ønskejobs for denne lidenskabelige bibliograf, hvis yndlingslæsning var bogkataloger. Schlüter registrerede alt, hvad der anskaffedes, både af ham selv og af Gesner, og førte dermed en katalog, der var et modstykke til bibliotekets.

Til forskel fra de fleste af samtidens biblioteker gjorde man intet for at erhverve rariteter for raritetens skyld. Afgørende for bogkøbet var alene hensynet til universitetets behov. Münchhausen gav næsten altid sit samtykke til indkøb af de bøger, professorerne ønskede. Midlerne hertil skaffede han fra kassen for de sækulariserede klostre, som han havde opnået Georg 2. s tilladelse til at benytte til særlige formål til gavn for universitetet. Ifølge Gesners udsagn gik det i nogle år så vidt, at Münchhausens bogkøbssum var det dobbelte af den ordinære.

Udvidet nytteeffekt af accessionen: Göttingische Gelehrte Anzeigen

Nytten af de indgåede bøger mangedobledes, da man i 1739 indstiftede anmeldelsestidsskriftet *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen*. Det havde betydelige startvanskeligheder og kom først ind i en regelmæssig gænge i 1747, da den dynamiske professor i medicin, Albrecht von Haller, påtog sig hvervet som redaktør. I 1753 lagdes tidsskriftet ind under det to år tidligere oprettede videnskabselskab

og ændrede da navn til *Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen*, almindeligvis kaldet *Göttingische Gelehrte Anzeigen*. Heri publicerede universitetets professorer recensioner af de bøger, der anskaffedes til biblioteket.

Tidsskriftet fandt vid udbredelse, både i de tyske stater og i udlandet. Med den nyttefilosofi, der styrede anskaffelserne i Göttingen, blev bog anmeldelserne af uvurderlig betydning for de lærde, der således kunne følge med i accessionen i det universitetsbibliotek, der var stærkt på vej til at blive Europas mest avancerede, og se de nye værker bedømt af fagfæller.

Leibniz og Universitetsbiblioteket i Göttingen

Traditionelt anses Münchhausens bibliotekspolitik for at være inspireret af Leibniz. Som bibliotekar ved Det Kurfyrstelige (fra 1714: Kongelige) Bibliotek i Hannover og i en årrække tillige ved Det Hertugelige Bibliotek i Wolfenbüttel gjorde Leibniz sig mange tanker om biblioteker, deres formål, indretning og virksomhed, idéer, som han fremsatte rundt om i sin korrespondance og sine værker. Således optræder han som fortæller for gode kataloger, fri adgang til bøgernes benyttelse og ikke mindst for en rigelig og regelmæssig bogkøbssum og en accessionspolitik, der er anlagt efter brugernes behov.

Lignende anskuelser var i 1627 blevet fremsat af hans store forbillede som bibliotekar, Gabriel Naudé, i skriftet *Advis pour dresser une bibliothèque*, der som det første moderne biblioteksteoretiske værk er blevet en klassiker i bibliotekshistorien. Mens Leibniz kun i ringe grad praktiserede sine idéer, fik Naudé lejlighed til at realisere hele sit program, efter at han i 1642 var blevet ansat som bibliotekar hos den franske statsmand, kardinal Mazarin, og havde fået overdraget ledelsen af dennes store private bibliotek i Paris, som i 1644 blev åbnet for alle interesserede.

Den forestilling, at Göttinger-biblioteket udvikledes under indflydelse fra Leibniz, har man ikke kunnet dokumentere. Snarere end at søge beviser for en sådan påvirkning må man se Leibniz' avancerede biblioteksteori og progressiviteten i Göttinger-bibliotekets praksis under et: som frugter af den tro på kundskabers forædlende

kraft, der i oplysningstiden var fælleseje for samfundets førende kredse.

Kataloger

Ved opstillingen af biblioteket benyttede man den nyeste af de kataloger, der fulgte med Bülow's samling, udarbejdet af Schlüter i årene 1723-35. Placeringen af bøgerne måtte derfor følge Schlüters inddeling af disse i tre formater, som hvert var underinddelt i de fire grupper: teologi, jura, historie og miscellanea. Siden videreførte man omhyggeligt Schlüters registrant som accessionskatalog.

I 1738 pålagdes det Gesner at føre opsyn med udarbejdelsen af 'en velordnet fortegnelse, hvorved man hurtigt ville kunne finde bøgerne'. Katalogiseringen skulle udføres af den i 1735 ansatte medhjælper, den unge medicinstuderende Georg Matthiae. Denne fremstillede i årene 1740-43 den alfabetiske katalog. I samme periode begyndte man at indordne kopier af de alfabetiske sedler i en systematik og gik i gang med at omplacere bøgerne i overensstemmelse hermed, alt sammen med henblik på udarbejdelse af en realkatalog.

En sådan forelæ først i 1755, og den omfattede da 83 bind. Mesteren for dette arbejde var ligeledes Matthiae. Han havde inddelt bøgerne i følgende klasser: teologi, jura, medicin, filosofi med naturvidenskab, politik og kunst, historie med hjælpevidenskaber, filologi, samt litteratur- og boghistorie, alle med adskillige underafdelinger. I en imponerende stor og udførlig artikel (5) har han beskrevet sit værk og gjort rede for sine ræsonnementer i forbindelse med dets opbygning.

Man havde haft til hensigt at forsyne bøgerne med pladssignaturer, men måttet opgive denne plan, fordi det ikke var lykkedes at gennemføre den tilsigtede ændring af bibliotekets opstilling. Der var således ikke etableret nogen forbindelse mellem realkatalogen og bøgernes placering, hvilket - set med nutidens øjne - var en væsentlig defekt. Denne brist kan ikke forklares ved personalemangel alene, den må forstås på baggrund af de uhyre vanskeligheder, som i 1700-tallet var forbundet med udførelse af banebrydende bibliotekariske arbejder. Ikke blot manglede man de fornødne tekniske

hjælpe midler, men man savnede bibliotekskyndige kolleger at rådføre sig med og litterære vejledninger af enhver art.

Til trods for, at idealet ikke var nået, havde biblioteket i 1755 to solide kataloger, hvilket var et særsyn på en tid, da de færreste biblioteker var gennemkatalogiserede.

Publikumsarbejde

“Den store fordel ved dette bibliotek er den fri og ubesværede brug, som det er forundt hvert medlem af universitetet at gøre af det”, siger Pütter i sin universitetskrønike, “en fordel som næppe tilbydes af noget andet tysk og måske ikke af noget udenlandsk bibliotek” (7, bd.1, s. 219). Samtidens og eftertidens forskere har gang på gang bekræftet Pütters ord: det var mest af alt ved sin imødekommenhed over for benytterne, at universitetsbiblioteket i Göttingen vandt sit ry for at være i særklasse. Men før man nåede berømmelsens tinde, måtte man igennem en lang periode af famlende forsøg.

I Gesners tid styrede man en kurs, der svingede mellem det restriktive og det liberale, med tendens i retning af tiltagende liberalisering. Problemet omkring åbningstiderne viser den usikre politik. Officielt var biblioteket kun tilgængeligt for publikum onsdage og lørdage, om sommeren kl. 14-18, om vinteren fra kl. 14 til solnedgang. Men for at bøde på denne begrænsning gav man både professorer og studerende, der arbejdede med større opgaver, adgang til at benytte dets samlinger uden for de officielle åbningstider. Ligeså var man villig til at arrangere rundvisninger for lærde besøgende og gæster af rang og stand, når de måtte ønske det.

På flere områder var biblioteket dog fra første begyndelse langt forud for sin tid. Det gjaldt bestemmelsen om, at hjemlån af bøger var tilladt, ikke blot for professorer, men – hvad der var sensationelt – også for studerende, der, når de havde en universitetslærer som garant, kunne låne et halvt dusin bøger ad gangen.

Ganske enestående var den service, som Gesner ydede bibliotekets publikum. Ernesti tegner i sin biografi (2) et billede af Gesners virksomhed blandt benytterne. Det gengives her i oversættelse, dels fordi det er så indtagende, dels fordi det viser, at en omfattende referencetjeneste har været praktiseret i et stort forskningsbibliotek på

en tid, da bibliotekarer betragtedes som bogvogtere snarere end som litteraturformidlere. Ernesti siger: "Selv var han [Gesner] den betydeligste af alle bibliotekarer, ikke blot hvad kundskaber angår, men også i henseende til menneskelighed og den venlighed, han viste fremmede. Hver gang biblioteket var åbent for publikum, var han selv til stede og gik omkring, de besøgende indlod sig i (lærde) samtaler med ham, han gav dem råd, anviste dem bøger passende for den sag, de søgte (:der kunne besvare deres spørgsmål), rakte dem hen [til dem], forklarede (dem) og gjorde vejen til at bruge dem gangbar. Når fremmede kom for at tage biblioteket i øjesyn, førte han samtalen hen på hver enkelts studier, viste, hvad der på det pågældende område var sjældent, fremragende, ejendommeligt, udviklede emnerne uden lærd praleri, indtil enhver var grebet af hans foredrag" (2, s. 296).

Selv har Gesner portrætteret sit ideal af en bibliotekar. Den meget udførlige skildring (4), som findes i et responsum skrevet på opfordring af Münchhausen, da denne i 1748 stod over for at skulle genbesætte stillingen som chef for Det Kongelige Bibliotek i Hannover, skal her gengives i hovedtræk:

Lederen af et forskningsbibliotek i vækst må være et behageligt og omgængeligt menneske, ædel og højmodig, og hævet over al gridskhed. Det er hans pligt flittigt at studere den bogsamling, der er ham betroet, og dele sin viden med alle, der har behov for den. For at kende bøgernes indhold og beskaffenhed må han kunne læse hebraisk, syrisk, arabisk, samaritansk og etiopisk, oldgræsk og nygræsk. Latinen må han beherske i den grad, at han kan bedømme stilen i værker på dette sprog og tale korrekt med udlændinge. Færdighed i moderne fransk, italiensk, engelsk og spansk må forventes af en bibliotekar, ligeså kendskab til norsk og dansk. Desuden må han kunne orientere sig i bøger på ungarsk, polsk, bøhmisk, oldhøjtysk, de neder- og plattyske dialekter, samt middelalderlatin. Lærdomshistorien, som er bibliotekarens egentlige felt, må han være fuldt fortrolig med, hvilket forudsætter stor belæsthed i de forskellige videnskabers litteratur. Endelig

må han have sans for skønhed, orden og renlighed, men dog aldrig ofre den indre og væsentligste orden for æstetikens skyld.

Selv skal Gesner have honoreret de fleste af disse krav. Det smukke omdømme, han har efterladt sig, viser, at publikum forstod at værdsætte hans idealistiske indstilling til arbejdet, som var medvirkende til, at de lærde i Göttingen kunne fuldføre så mange eminente værker. Her skal gives en kort omtale af universitetets mest fremragende forskere, som – at dømme efter deres omfattende produktion – har trukket store vekslers på biblioteket.

Den navnkundigste af de akademiske lærere ansattes i 1736, da det lykkedes Münchhausen at overtale den kun 28-årige, men allerede europæisk berømte svejtser, Albrecht von Haller, til at overtage et professorat i anatomi, fysiologi og botanik. Haller var den førende inden for første generation af moderne læger. Med stolthed betegnede han sig som elev af den store hollandske mediciner, Hermann Boerhaave, der havde lært ham at betragte erfaringen som den altafgørende faktor inden for lægevidenskaben. Haller videreførte denne tradition og gjorde den kliniske observation til medicinerens vigtigste arbejdsgrundlag.

Også inden for digtekunsten var Haller pioner. Med et storslået poem om Alperne vandt han i sin tidligste ungdom et navn som banebryder for europæisk naturpoesi.

Münchhausen forstod til fulde at værdsætte denne strålende stjerne i professorkollegiet og gjorde alt, hvad der stod i hans magt, for at lette Haller hans karriere. Allerede to år efter hans ankomst til Göttingen opførtes her et anatomisk teater, der med sit avancerede udstyr gav fagmanden de bedste muligheder for at demonstrere dissekeringskunsten. Snart byggedes en fødselsstiftelse, og en botanisk have blev anlagt. Hjemmelivet søgte Münchhausen at gøre bekvemt for den store mediciner ved at tilbyde ham et hus så rummeligt som hovedbygningen til et gods. Også en kirke lod han opføre til Haller, der i sine første år i Göttingen havde måttet savne den reformerte gudstjeneste.

Et navn, som senere i århundredet skulle styrke universitetets anseelse i de højeste kredse, var Johann Stephan Pütter, universitetets kronikør, der i 1746, i en alder af kun 21 år, ansattes som professor i jura. Münchhausen sendte den unge mand på studierejse til de byer, hvor man intenst dyrkede tysk rigshistorie og statsret. Siden forsynede han jævnligt Pütter med afskrifter af rigets akter og skaffede ham således anskuelsesmateriale til undervisningen i statskundskab.

Pütter var en genial forelæser, der år efter år kunne fylde sit auditorium med studerende, hvoraf en anelig del var sønner af fyrster, adelige og højtstående embedsmænd. Takket være hans virksomhed blev juraen snart det foretrukne studium i Göttingen. Således var i 1774 de 563 af Universitetets 894 studerende indskrevet ved det juridiske fakultet, og Göttingen havde da vundet sig et navn som det tyske center for studier i statsret.

Også Gesner hørte til de professorer, der var skattet videnom. Som foregangsmand inden for nyhumanismen, der optog renæssancens dyrkelse af antikken, genoplivede han det ved tyske universiteter hendøende studium af oldgræsk og lærte – på bekostning af tidligere tiders glose- og grammatikterperi – sine studerende at leve sig ind i antikkens tankeverden.

Gesners særlige indsats i denne forbindelse var hans etablering af seminarer, en dengang ny form for akademisk undervisning, med aktiv deltagelse af de studerende. Seminarerne, der fik stor succes, var i begyndelsen beregnet for vordende teologer. De havde til formål at give disse en generel indføring i de humanistiske videnskaber, hvorved de efter endt studium ville have udsigt til gode stillinger, f. eks. som undervisere.

Et lovkompleks for biblioteket

Midt under Syvårskrigen (1756–63), da livet i Göttingen var hæmmet af fransk okkupation, og biblioteket stagnerede, udarbejdede man for første gang et sæt love for biblioteket. Heri nedfældede man mange af de hidtil gældende bestemmelser for arbejdsfunktionerne, indføjede påbud om opgavernes fordeling og fastslog publi-

kums rettigheder og pligter. Bl.a. udvidede man den ugentlige åbningstid med to timer. Lovene kom til at gælde i mere end hundrede år, men man ændrede ikke bibliotekets politik på afgørende vis, idet man fortsat var indstillet på at lade hensynet til dets nytte gå forud for rigoristisk overholdelse af paragraffer.

Kun en kort tid kom Gesner til at deltage i dette arbejde. Han døde i sommeren 1761, og i de to år, det varede at finde frem til hans efterfølger, styredes biblioteket af orientlisten Johann David Michaelis, af danske kendt som den, der ved sin henvendelse til udenrigsminister J.H.E. Bernstorff foranledigede udsendelsen af den store ekspedition til Sydarabien.

Universitetsbiblioteket under Heynes ledelse 1763-1812

I 1763 fandt man frem til Christian Gottlob Heyne som arvtager til Gesners professorat og bibliotekslederstilling.

Heyne var ved sin ansættelse 34 år og allerede en kendt filolog. Skønt opvokset i den dybeste armod var det lykkedes ham at fuldføre et juridisk studium og herudover at dyrke sin store interesse, de klassiske sprog, om hvilke han havde publiceret en række arbejder.

Både for universitetet og dets bibliotek blev Heynes embedstid af skelsættende betydning. Som forsker var han produktiv som få og nåede i sine ældre år at se sine værker udbredt over det meste af Europa. Ikke mindre estimeret blev han som leder af biblioteket. Takket være hans usædvanlige administrationstalent nåede dettes udvikling i hans halvhundredårige cheftid sit zenit.

Tallene taler deres tydelige sprog om den voldsomme vækst. Bogbestanden, som ved Gesners død blev anslået til 50.000 bind, blev mere end firedoblet i Heynes dage. Efter Münchhausens død overtog Heyne hele bogkøbet. Personligt korresponderede han med de talrige udenlandske boghandlere, som man nu betjente sig af.

I århundredets slutning fuldendtes katalogsystemet af Jeremias David Reuss, der blev Heynes efterfølger som bibliotekschef. Vigtigst af alt var realkatalogens sammenkædning med opstilling og pladssignaturer.

Udlånet blev i Heynes tid så liberalt som aldrig før. Studerende kunne nu mod aflevering af kautionssedler få en halv snes bøger eller flere til hjemlån.

Publikumsservice udvidedes til at omfatte udenbys forskere, som ikke alene fik den information, de søgte, men også modtog bogforsendelser fra biblioteket.

Bibliotekets ry

I slutningen af 1700-tallet havde biblioteket i den grad befæstet sin position, at man begyndte at se træk af dets politik og teknik afspejlet i tyske og udenlandske forskningsbiblioteker. På tysk område fandt det efterlignere i Hofbibliothek München, Königliche Bibliothek i Berlin, universitetsbibliotekerne i Breslau, Würzburg og Jena, og snart i en række andre universitetsbiblioteker.

I København herskede ånden fra Göttingen i Det Kongelige Bibliotek, da dette i perioden 1788-1823 som chef havde Daniel Gotthilf Moldenhawer, der selv var elev af Heyne. Moldenhawers æra som kongelig bibliotekar blev en storhedstid (10, 245-337), der flerdoblede bogbestanden og forvandlede Det Kongelige Bibliotek til et moderne brugsbibliotek, som i 1793 blev gjort offentlig tilgængeligt og i begyndelsen af 1800-tallet blev forsynet med en systematisk katalog over den udenlandske litteratur, der havde Göttinger-bibliotekets realkatalog som forbillede.

To andre danske biblioteksfolk, der havde indgående kendskab til Universitetsbiblioteket i Göttingen, som det var i Heynes cheftid, og vendte tilbage derfra opfyldt af nye idéer, var Friedrich Ekkard, der i 1784 blev amanuensis ved Det Kongelige Bibliotek (3, s. 53), og Abraham Kall, der i 1765, som kun 22-årig, af universitetspatronen Otto Thott blev udset til universitetsbibliotekar i København på grund af den erfaring, han havde opnået i Göttingen (1, s. 147).

I Europas største drama om katalogisering af et nationalbibliotek, striden om udarbejdelsen af en katalog over British Museum Library, omtalte dettes senere chef-katalogisator og leder, Antonio Panizzi, universitetsbiblioteket i Göttingen som et sted, hvor det var lykkedes at klare katalogproblemet, omend det efter hans mening nok ville være muligt at løse det på en endnu mere tilfredsstillende

måde (8, s. 396–397; svar nr. 4832, 4835, 4841, 4843–4845).

I Heynes sidste år havde Göttinger-biblioteket nået transatlantisk berømmelse. En bibliotekshistorisk begivenhed af stor rækkevidde fandt sted tre år efter hans død, da to amerikanske studenter, George Ticknor og Edward Everett, immatrikuleredes i Göttingen. Vi kender dem begge fra folkebibliotekernes historie som de forreste blandt forkæmperne for oprettelsen af Boston Public Library, det første folkebibliotek i moderne forstand, der blev af umådelig betydning for senere tiders folkebiblioteker.

Især for Ticknor var studieårene i Göttingen en overvældende oplevelse. Sin begejstring over universitetet og dets bibliotek har han udtalt i talrige breve. Her tillader pladsen kun et citat fra det første, skrevet i Göttingen i 1816: "I cannot, however, shut my eyes on the fact, that one very important and principal cause of the difference between our University [Harvard] and the one here is the different value we affix to a good library, and the different ideas we have of what a good library is [...]. We have not yet learnt that the Library is not only the first convenience of the University, but that it is the very first necessity, - that it is the light and the spirit, - and that all other considerations must yield to the prevalent one of increasing and opening it on the most liberal terms to *all* who are disposed to make use of it" (9, s. 10–11).

Den åbenhed, der var et grundtræk i Göttinger-bibliotekets væsen og udsprang af nyttefilosofien bag dets virksomhed, blev Boston-bibliotekets mest fremtrædende egenskab. Således rækker inspirationen fra oplysningstidens mønsterbibliotek gennem mere end to århundreder helt frem til vor egen tid.

BIBLIOGRAFI

De i teksten citerede værker

1. Birkelund, Palle: Nordiske videnskabelige bibliotekers historie. Danmark. I: Svend Dahl (red.): Nordisk håndbog i bibliotekskundskab, bd. 2. København 1958.
2. Ernesti, Johann August: Narratio de Io. Matthia Gesnero ad Davidem Ruhnkenium. I. Jerem. Nic. Eyring (ed.): Io. Matthiae Gesneri Biographia academica Gottingensis, vol. 1. Halae 1768. S. 279–328.

3. Fabritius, Albert: Det Kongelige Biblioteks Embedsmænd og Funktionærer 1653-1943. København 1943.
4. Franke, Johannes: Ein Gutachten Johann Matthias Gesners über die Anforderungen des bibliothekarischen Berufs. I: Sammlungen bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten, 8. 1895. S. 98-104.
5. Matthiae, Georg: Project, wie eine öffentliche Bibliothec in die bequemste gemeinnützige Ordnung zu bringen. I: Nützliche Sammlungen vom Jahre 1755, I. Hannover 1756. Sp. 785-864.
6. Michaelis, Io. David: Memoria Io. Matthiae Gesneri. I: Jerem. Nic. Eyring (ed.): Io. Matthiae Gesneri Biographia academica Gottingensis, vol. 1. Halae 1768. S. 245-276.
7. Pütter, Johann Stephan: Versuch einer academischen Gelehrten-Geschichte von der Georg-Augustus-Universität zu Göttingen, 1-2. Göttingen 1765-1788.
8. Report from the Select Committee to Inquire into the Condition, Management and Affairs of the British Museum, Session 1836, med titlen: Report from the Select Committee Appointed in the Following Session to Consider the Same Subject. London 1836. (Parliamentary Papers, House of Commons, vol. 10, p. 1).
9. Rothstein, Samuel: The Development of Reference Services through Academic Traditions, Public Library Practice and Special Librarianship. Chicago 1955. (ACRL Monographs, 14).
10. Werlauff, E. C.: Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn, 2. forøgede og fortsatte Udgave. København 1844.

Værker til videre læsning

- Brandes, E.: Ueber den gegenwärtigen Zustand der Universität Göttingen. Göttingen 1802.
- Birff, Walter: Gerlach Adolph Freiherr von Münchhausen als Gründer der Universität Göttingen. Göttingen 1937.
- Deetjen, Werner: Johann Matthias Gesner und die Weimarer Bibliothek. I: Festschrift, Armin Tille zum 60. Geburtstag überreicht von Freunden und Mitarbeitern. Weimar 1930. S. 234-251.
- Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Band 2.1: Niedersachsen A-G. Hrsg. von Paul Raabe. Hildesheim, Zürich, New York 1998. S. 258-266.
- Hartmann, Karl Julius, und Hans Füchsel: Geschichte der Göttinger Universitäts-Bibliothek, verfasst von Göttinger Bibliothekaren. Göttingen 1937.
- Heeren, Herm. Lud.: Christian Gottlob Heyne biographisch dargestellt. Göttingen 1813.
- Hillard, George S. (ed.): Life, Letters and Journals of George Ticknor, vols. 1-2.

- London 1876. (Specielt Chapters 4-5: Residence in Göttingen ...)
- Kemmerling, Franz: Die Thomasschule in Leipzig. Leipzig 1927. (Specielt 9. Kapitel: Im Geiste Gesners und Bachs)
- Kind-Doerne, Christiane: Die Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. Ihre Bestände und Einrichtungen in Geschichte und Gegenwart. Wiesbaden 1986. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. 22)
- Leyh, Georg: Die Entwicklungslinie der Göttinger Bibliothek. I: Zentralblatt für Bibliothekswesen, 54. 1937. S. 545-553.
- Sauppe, Hermann: Johann Matthias Gesner. I: Jahresbericht ueber das Wilhelm-Ernstische Gymnasium zu Weimar von Ostern 1853 bis Ostern 1856. Weimar 1856. S. 3-16.
- Selle, Götz von: Universität Göttingen. Wesen und Geschichte. Göttingen 1953.

Redaktionelt efterord

Den tekst der her gøres tilgængelig for en større kreds er skrevet til undervisningsformål, og ud over at fortælle en interessant historie er teksten en illustration af, hvad bibliotekshistorie kan bruges til.

I Sigrid Schachts beskrivelse af det berømte tyske universitetsbiblioteks tidlige historie introduceres en række temaer, som er centrale når man beskæftiger sig med forskningsbiblioteker både historisk og aktuelt. Et grundlæggende tema er samlingsopbygning: skal den baseres på brugs- og brugerhensyn eller skal den baseres på mere tidsuafhængige 'museale' kriterier? Som Sigrid Schacht fremhæver, var biblioteket i Göttingen banebrydende, fordi man der entydigt definerede sig som brugsbibliotek. Et andet væsentligt tema er adgangen til samlingerne. Også her var man i Göttingen banebrydende med faste åbningstider, kataloger og personale til betjening af brugerne.

Det billede Sigrid Schacht tegner af biblioteket i Göttingen bekræftes af flere danske brugere fra den tid, Sigrid Schacht kalder pionertiden. Den unge historiker Frederik Sneedorff opholdt sig i Göttingen i begyndelsen af 1780'erne og han kalder biblioteket "Hovedhiulet der driver den hele Maskine". Specielt fremhæver Sneedorff at der blandt bibliotekets omtrent 140.000 bind ikke fin-

des manuskripter, kun få palæotyper “og overhovedet intet af hvad man kalder blotte litterariske Ornamente. Dette udgør ved et Universitets Bibliothek en Hovedfuldkommenhed” (a).

Nogle år senere (i 1798) omtaler en anden historiker, Laurids Engelstoft, i et brev Göttingen som “Musernes berømte Fristed”, der kan “rose sig af et med en Naturalie-Samling forbundet Bibliothek, hvis Fuldstændighed og Orden ligesaa sielden finder sin Mage, som den frie Brug af samme, det tilstrækkelige Antal af Bibliotheks-Secretærer og disses forekommende Tienstfærdighed og Beskedenhed” (b)

Både universitetet og universitetsbiblioteket i Göttingen blev i mange år betragtet som model og brugt i sammenligninger (c). Skal man anlægge en moderne synsvinkel kan man sige, at biblioteket blev brugt i ’benchmarking’ og at Sigrid Schacht beskriver den tids ’best practice’. Et dansk eksempel på hvordan Göttingen-biblioteket er brugt som grundlag for sammenligning, finder man hos Christian Molbech. I sit mindeskrift over D. G. Moldenhawer peger Molbech på, at Det Kongelige Bibliotek i kraft af Moldenhawer har bedre samlinger i klassisk filologi end biblioteket i Göttingen (d). Sammenligningen falder altså ud til Det Kongelige Biblioteks fordel, men også det er et billede af hvordan den slags sammenligninger faktisk bruges.

Som nævnt kan bibliotekshistorien bruges til at anskueliggøre centrale og stadig aktuelle temaer og problemstillinger i biblioteksvirksomhed. Men historien viser også, at løsninger er tidsbestemte og ikke absolutte. Et eksempel på det er spørgsmålet om adgangen til at bruge bibliotekets samlinger.

I Göttingen var der en liberal praksis for at give adgang til at bruge biblioteket. Men mange brugere skulle have tilladelse til at bruge det (som man så var meget villig til at give). Det kan endnu en dansk studerende i Göttingen bevidne. Teologen Frederik Münter opholdt sig i Göttingen i begyndelsen af 1780’erne (på samme tid som Sneedorff), og han fremhæver også ’det kære bibliotek’, som han imidlertid kun fik adgang til gennem professor Heynes velvilje og bibliotekarernes venskab (e).

Som Sigrid Schacht gør opmærksom på er de grundlæggende principper i bibliotekets pionertid baseret på en nyttefilosofi: biblioteker er til for at blive brugt. For en senere tids bibliotekstænkning er dette ikke nok: her lægges vægt på at adgangen til information er en *rettighed*. Den nytte- eller oplysningsfilosofi, Göttingen-bibliotekets tidlige historie er et praktisk udtryk for, er forenelig med enevælde som forfatningsform (sådan som også 'åbningen' af Det Kongelige Bibliotek i København i 1793 viser det). Heroverfor står en senere tids insisteren på den enkelte borgers ret til information og ret til at udtrykke sig - og hvad det indebærer for bibliotekernes samfundsmæssige rolle.

Sigrid Schachts beskrivelse af biblioteket i Göttingen fokuserer på pionertiden. Den tid kan også kaldes bibliotekets glansperiode. Biblioteket bevarede ikke sin position som model og sit ry. En biblioteksmyndig svensk besøgende i 1868 peger på, at biblioteket er bygningsmæssigt umoderne og at de tekniske installationer man ser i London og Paris ikke findes i Göttingen (f). Også bibliotekets historie i første del af 1900-tallet er præget af manglende modernisering (g) - men det er en anden historie.

Svend Larsen

Tak til professor, dr. Elmar Mittler og dr. Christiane Kind-Doerne, begge Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, for at ajourføre bibliografien.

- a. Frederik Sneedorff: Samlede Skrifter. Første Deel. København 1794, s. 10-11.
- b. Udvalg af Laurids Engelstofts Skrifter, bind 3: Udvalg af Laurids Engelstofts Breve, København 1862, s. 106-7.
- c. Jfr. W. H. G. Armytage: The German Influence on English Education, London 1969, s. 26ff.
- d. C. Molbech: Conferentsraad D. G. Moldenhawer som Bibliothekar, og hans Fortienester af det store Kongelige Bibliothek. I: Molbech: Blandede Skrifter, Anden Samling, Første Bind, København 1853, s. 116.
- e. "Det kære Bibliotek": brev fra Münter 1784. I: Frederik Münter: Et Mindeskrift, VI: Aus dem Briefwechsel Fr. Münters, II, København 1944, s.

125. - Adgangen til at bruge biblioteket: Frederik Münter: Et Mindeskraft, IV: Aus dem Tagebücher Fr. Münters, III, København 1937, s. 17.
- f. John Hellstenius: Anteckningar om utländska bibliotek, Stockholm 1877, s. 99f.
- g. Jfr. L. Buzas: Deutsche Bibliotheksgeschichte der neuesten Zeit (1800-1945). Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, Bd. 3, Wiesbaden 1978, s. 36.